

Nenad Jelenčič, Osnovna šola Podzemelj

ŽIVLJENJE NA BELOKRANJSKEM PODEŽELJU – S POSEBNIM POUDARKOM NA OBČINAH PODZEMELJ IN GRADAC – V ČASU PRVE SVETOVNE VOJNE

UVOD

Čas prve svetovne vojne je tudi na belokranjsko podeželje prinesel vse značilnosti in posledice totalne vojne. Breme vojne so nosili tudi otroci in šolska mladina, saj se je tudi od njih pričakovalo, da bodo pripomogli v boju za »pravično« stvar. Odmaknjenost od front je bila samo navidezna, saj so se Belokranjci zopet znašli sredi mogočnih zgodovinskih tokov človeštva, ki so klesali tolikokrat opevano dušo belokranjskega človeka.

GOSPODARSKE RAZMERE SO SE SLABŠALE, ŽIVLJENJE JE BILO VEDNO TEŽJE

Avstro-Ogrska je kot prva članica centralnih sil stopila v vojno 28. julija 1914. Napoved, da bo vojne konec do božiča, je zvenela optimistično, toda ob pepelnici 1915 je kronist v župno kroniko podzemeljske fare zabeležil, da je predpustni čas minil brez porok.¹ Očitno je vojna v prvi vrsti prinašala negotovost in skrb, pa tudi nekega velikega domoljubnega razpoloženja ni bilo čutiti.

V prvih mesecih vojne se je močno povečalo povpraševanje po živilih. Zahvaljujoč železnici, ki je dosegla Belo krajino tik pred začetkom morije, se je odprlo tudi tržišče. Po vaseh so hodili trgovci in odkupovali tako rekoč vse, kar so kmetje pridelali, od suhega sadja naprej. Odlično so prodajali pšenico. Jeseni leta 1914 je veljal mernik 8,4 krone, junija 1915 pa je bilo zanj treba v Podzemlju plačati že 22 kron. Cene so še rasle. Avgusta 1918 so Podzemeljci Hrvatom prodajali mernik po 300 kron.²

Pomemben vir dohodka je bila vojaška podpora. Do nje so bili upravičeni tisti svojci, katerih vzdrževanje je bilo odvisno od dela in dohodka osebe, ki je bila vpoklicana v vojsko.

Višina dnevne pomoči v Avstriji ni bila natančno določena. Odvisna je bila od gospodarske razvitosti davčnega okraja. V povprečju je znašala okrog 70 helerjev.³ Davčni urad v Črnomlju je leta 1915 sprejel odlok, da višina dnevne pomoči na družino ne more znašati več kot dve kroni. V začetku so vojaške podpore mesečno razdeljevali na davčnem uradu v Črnomlju. Od jeseni 1915 pa so jih razdeljevali v posameznih občinah, sestavljali pa so jih na županstvu.⁴ Ohranjen je primer: »*Slavno c. kr. okrajno glavarstvo! Podpisani Mihael Gregorič je posestnik polzemljak v Podzemlju št. 9. Otrok je v družini na domu troje, četrti najstarejši sin Mihael je vzet v vojake ter služi pri c. kr. pešpolku št. 17, komp I, voj 3. v Ljubljani. Posestvo je zadolženo približno v znesku 2000 K. Pri delu sem navezan sedaj samo na se, ženo in mladoletne otroke. Najizdatnejša delavna moč 19 letni sin Mihael je za delo izgubljen. Ker si moram mesto njega delavne moči najemati, prosim podpisani, da se mi blagohotno za tega sina prizna postavna podpora. Podzemelj št. 9 obč. Podzemelj, p Gradac 3 majnika 1915.*« Prošnja je bila opremljena z žigom županstva občine Podzemelj in podpisom župana Klepca.⁵

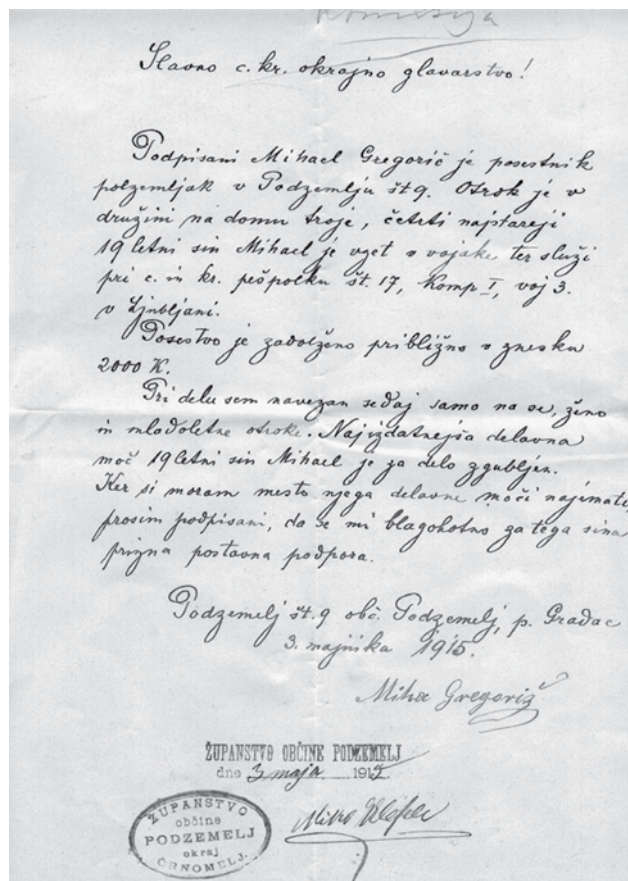
1 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

2 Dražumerič, Marinka (1998). Gospodarsko življenje v Beli krajini med 1. svetovno vojno. V: Zgodovinski časopis, letnik 42 (1988), št. 1, str. 22 (dalje Dražumerič).

3 Heler je veljal pol krajcarja ali en vinar. SSKJ (2002). Ljubljana: DZS, str. 270.

4 Dražumerič, str. 93.

5 Dopis Mihe Gregoriča, naslovljen na Slavno c. kr. okrajno glavarstvo, 3. 5. 1915, Podzemelj, hrani Nenad Jelenčič.

Prošnja Mihaela Gregoriča na okrajno glavarstvo za dodelitev denarne podpore. (Hrani: Anica Gregorič.)

Prošnja je bila gospodarju Gregoriču odobrena, žal pa ni znano skupno število upravičencev do vojne pomoči na obravnavanem območju, kakor tudi ne višina in količina denarne pomoči.

Količina denarja v obtoku se je stopnjevala, kar je povzročilo inflacijo. Nujnim življenjskim potrebščinam so cene najprej naglo narasle, kmalu pa jih ni bilo moč niti kupiti. Začelo je primanjkovati petroleja, soli, sveč in drugega blaga. Pozno jeseni leta 1916 je že močno primanjkovalo usnja. Rešitev so bile lesene cokle, bosonoge otroke pa je bilo videti vse do božiča. Posledično se je razmahnila blagovna menjava. Aprila 1916 so Adlešičani v podzemeljski župniji menjavali vino, nakol in drva za različno zrnje, krompir in fižol.⁶ Dejstvo, da so ljudje imeli denar, potrjujeta opombi v župni kroniki: »Denar nima nobene vrednosti, temveč samo to kar se nese v usta /.../« /.../ Antonov ofer ni bil na Krasincu nikdar tako velik kakor letos /.../«⁷

Razmere so dodatno poslabševale obvezne oddaje žita, krompirja, živine in sena, ki so bile uvedene že leta 1915. Leta 1916 je moral celotni sodni okraj Črnomelj vsakih 14 dni oddati 250 glav živine. Klanje telet je bilo prepovedano že oktobra 1914. Sušnemu letu 1916 je sledilo še bolj sušno poletje 1917. Sledili sta si zaporedni slabi letini. Pozimi 1918 je bilo pomanjkanje hrane najhujše. Pojavljati so se začele tatvine. Kradli so kokoši in prašiče, vlamljali v žitnice. Ljudje so se sumničili med seboj!⁸ Kmalu po uvedbi obveznih oddaj so kmetje pričeli pridelek skrivati. To početje je oblast poskušala preprečiti z večkratnimi popisi zalog. Tako je na primer v Podzemlju potekal popis zalog žita (zrnja) 5. oktobra 1915.⁹ Okrajno glavarstvo je predhodno poslalo dopis občinskemu vodstvu, v katerem mu nalaga: »Opozori naj se, da bo vsak napovedal čisto resnico, kar se bo tudi tistim v dobro štelo, ki zadnjič zrna niso po pravici napovedali, ker se je zoper nje kazenska preiskava vže vpeljala! Vsak naj si misli, da je zdaj žito (zrno) na isti stopnji, kakor tobak.«¹⁰ V komisiji, ki je ob popisu ali rekviziciji pregledovala kmečka gospodarstva, so bili zastopnika vojske in vlade, župan, župnik in orožnik.¹¹

⁶ Dražumerič, str. 98.

⁷ Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

⁸ Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

⁹ Arhiv BMM, dopis okrajnega glavarstva šolskim vodstvom, l. 10. 1915, Črnomelj, neoznačeno.

¹⁰ Arhiv ŽU Podzemelj, Hranilnica in posojilnica Podzemelj: zapisnik sej načelstva 1908–1930, neoznačeno.

¹¹ Dražumerič, str. 91.

V VOJNO VIHRO SO BILI VKLJUČENI TUDI OTROCI, RAZNE NABIRALNE AKCIJE, NEZADOVOLJSTVO JE BILO VEDNO BOLJ GLASNO

Podobno kot drugod na Kranjskem je lokalna oblast zbirala poročila o razpoloženju prebivalstva. Notranje ministrstvo je ukrepalo proti tistim, ki so bili v svojem nezadovoljstvu preglasni.

V preiskovalnem zaporu na Ljubljanskem gradu sta se znašli Ana Klepec iz Boršta in Reza Tomc iz Geršič. Menda zaradi neumestnih pripomb, ki sta jih trosili po vasi ob eni od rekvizicij leta 1915. V tem času je bil aretiran tudi Janez Črnič, posestnik s Krasinca. Mož je protestiral zaradi težav, ki jih je prinašala aprovizacija, za nameček pa je javno hvalil razmere v Ameriki. Vsi trije so bili čez nekaj tednov izpuščeni.¹²

Ljudi je razburjalo tudi to, da so šolske oblasti že od prvega leta vojne zbirale denar v šoli. Otroci so najprej prinašali tedenske prispevke za Rdeči križ. V šolskem letu 1914/1915 je bilo tako zbranih 18 kron in 35 vinarjev.¹³ Konec leta 1915 je bila uvedena nova nabirka, in sicer t. i. *Tedenski darovi – prostovoljni tedenski prihranki učencev v vojne svrhe*.¹⁴

Denar je šel seveda iz žepa staršev, saj otroci niso imeli svojih prihrankov, zato je bil razumljiv odziv Terezije Tomc iz Primostka, ko je nadrla (v tem primeru res nič krivo) Ano Sepohar, služkinjo šolskega vodje, z besedami: »Recite vi vašim doma, naj ne vlečejo tistih krajcarjev iz dece v šoli. Jaz znam že sama komu dati za Rdeči križ. Tako se uči deco samo krasti!«¹⁵

Šolski upravnik v Podzemlju Rihard Megušar tega ni mogel mirno prenesti, zato je v pritožbi na okrajni šolski svet med drugim zapisal: »Ker se s takimi napadi jemlje čast in ugled učiteljstvu, ter ovira njegovo patriotično delovanje v šoli, prosi podpisani da se blagovoli omenjeno Terezijo Tomc primerno kaznovati za vzgled drugim da se ne bodo smatrale odredbe šolskih oblasti, kakor n. pr. patriotična nabirka izsiljevanje denarja ali celo zapeljevanje k tatvini /.../«¹⁶ Zadeva se je dobro končala, saj je okrajno glavarstvo, potem ko se je Terezija Tomc opravičila, umaknilo tožbo.¹⁷

Število nabiralnih akcij za potrebe vojske je nenehno naraščalo. Poleg županstev občin Podzemelj in Gradac so bili aktivni predvsem učitelji, župnik in dekliška Marjina družba. Najbolj množičen odziv prebivalstva je bil v prvem letu vojne.

Zelo iskane so bile vse vrste kovin. Tako je Cesarsko okrajno glavarstvo v Črnomlju oktobra 1915 naložilo županstvu, da na sedežu župnišča osnujejo lokalne komiteje, ki naj bi zbirali in odpošljali kovine.¹⁸ Prvi dopisi so se nanašali na drage kovine, kasneje pa se te ne omenjajo več, pač pa železo, baker, medenina in bron. Ljudi se poziva z vedno bolj dramatičnimi, domoljubnimi toni kot na primer: »Zmagoviti prapori monarhije plapolajo združeni z zastavami naših zaveznikov čez dalnje planjave ruskega carstva. Napadi našega prejšnjega zaveznika, sedaj našega najzavratnejšega sovražnika se lomijo na železnem okopu pogorij, na železnem pogumu naših junakov! Jugovzhodu /.../«¹⁹

Ko so bili oddani železni kotli, likalniki in razna okovja, so bili na vrsti zvonovi. Prvi so se izkazali vaščani Boršta. Ti so na predlog župnega upravitelja novembra 1915 podarili v vojne namene zvon svoje razpadajoče cerkve svete Margarete.²⁰ Oddaja je tekla postopoma in proti odškodnini, ki je bila izplačana v denarju. Skupno je bilo iz fare oddanih 13 zvonov. Od avgusta 1917 je omenjena cerkev premogla le še »zvonček za zadnjo uro«.²¹

V letih vojne je bilo za potrebe vojske aktualno tudi nabiranje najrazličnejših rastlin. Dogajalo pa se je, da so navodila prišla prepozno. Tako je županstvo v Podzemlju konec novembra 1915 poročalo na glavarstvo, da je robidovega listja v okolici malo, in še tega je mraz »poparil«, še preden je prišel ukaz.²² Pomanjkanje bombaža so vojne oblasti skušale nadomestiti s koprivami, zato so prihajala navodila tudi v zvezi s to rastlino. Odziv je bil minimalen ali pa ga sploh ni bilo.

Članice Marijine družbe in starejše učenke pod vodstvom učiteljice Zofije Škoflanc so pletle volnene nogavice. Vojnooskrbovalni urad v Ljubljani je občasno pošiljal tudi volno. Šolsko vodstvo v Podzemlju je 24. februarja leta 1916 poročalo vojnooskrbovalnemu uradu v Ljubljani: »Z ozirom na dopis se naznanja, da se je napravilo iz 3 kg poslani volne 6 parov dokolenic in 7 parov nogavic. Izdelki so se danes odposlali.«²³ V jesenskem času so se

12 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

13 ZAL NM, f. OŠ Podzemelj, MET 30, kronika 1873–1922, a.e. 1.

14 Prav tam.

15 Arhiv BMM, dopis šolskega vodstva v Podzemlju okrajnemu šolskemu svetu v Črnomlju, št. 157, 9. 3. 1916, neoznačeno.

16 Arhiv BMM, dopis šolskega vodstva v Podzemlju okrajnemu šolskemu vodstvu v Črnomlju, št. 157, 9. 3. 1916, neoznačeno.

17 Prav tam, na hrbtni strani dopisa.

18 Arhiv BMM, dopis okrajnega glavarstva šolskim vodstvom, št. 19280, 29. 10. 1915, Črnomelj, neoznačeno.

19 Arhiv BMM, dopis okrajnega glavarstva šolskemu vodstvu, Domoljubna vojna zbirka kovin, št. 29225, 5. 11. 1915, Črnomelj, neoznačeno.

20 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

21 Prav tam.

22 Arhiv BMM, dopis šolskega vodstva v Podzemlju okrajnemu glavarstvu v Črnomlju, št. 83, 16. 12. 1915, Podzemelj, neoznačeno.

zbirale volnene obleke. Županstvo je zbiralo tudi slamnate kite, ki naj bi v frontnih jarkih varovale vojake pred mrazom in talno vlago.²⁴ Tudi te akcije niso bile uspešne. S slamo so kmetje nadomeščali pomanjkanje krme, ki jih je pestilo zaradi hude suše. Topla oblačila pa so bila tako in tako redkost.²⁵

MOBILIZACIJA, PRVE ŽRTVE, POJAVILI SO SE VOJNI UJETNIKI

Že v prvih dneh splošne mobilizacije leta 1914 je Katoliška cerkev pozivala vse na vojsko odhajajoče može, naj se udeležijo pobožnosti v cerkvah, opravijo spoved in obhajilo. Ob tem je podzemeljski župnik Valerijan Učak zapisal: »Nabornike, ki so na razne tokom leta odhajali na bojno polje, sem vsakokrat zadnje dni povabil k sebi k primernemu pouku. Skoro brez izjeme so prišli vsi. Imeli so skupno sveto mašo in obhajilo. Preskrbelo se jih je z vojaškim molitvenikom in večinoma vsi so bili sprejeti v bratovščino Karmelske M. B.«²⁶

Natančno število mobiliziranih v občinah Gradac in Podzemelj ni znano, je bil pa učinek hitro viden v cerkvi, saj je bilo leta 1916 na moški strani v klopih videti le otroke in starce. Še bolj zgovorna je pripomba v župni kroniki z dne 29. marca 1917: »Pri pogrebu Palčičke iz Primostka ni bilo več dobiti zadostnega števila moških nosačev. Kot četrtega so dobili enega berača.«²⁷

Vojna je kmalu zahtevala prve žrtve. Poročila o ubitih in ranjenih na fronti je objavljalo takratno časopisje. Dolenjske novice poročajo: »/.../ v cesarice Elizabete bolnico²⁸ je zadni teden dospel večji oddelek vojakov, med njimi je mnogo Hrvatov in Romunov. Slovenci so zdaj na oskrbi naslednji /.../ Vipavec Matija Krasinec, dom. pp. št. 27 /.../«²⁹ Istega leta sta bila v novomeški bolnišnici na zdravljenju tudi Martin Tomc iz Škrilj in Tomaž Kralj, nadom. rez. 17 I. R. 2. komp., iz Podzemlja.³⁰

Kako se izviti iz smrtonosnega objema vojne vihre? Poizkusil je tudi že omenjeni sin Mihaela Gregoriča iz Podzemlja. Marca 1917 je pisal domačim: »/.../ in dam vam znat da sem še hvala bogu živ in zdrav. Prosim vas dajte delat še eno prošnjo /.../ za pomagat delat in ta prošnja mora biti podpisana od žandarmarije pa jo pošljite na kompanijo bo boljše kakor če jo bi meni. Drugega vam nimam kaj pisat vas še enkrat srčno lepo pozdravim vse skupaj. Zbogom.«³¹

Neposredne izkušnje z rednimi vojaškimi enotami prebivalstvo v začetku vojne ni imelo. Mobilizacija črnovojnikov pa se je začela izvajati že oktobra 1914.³² Prostovoljni strelci so stražili železniško progo in most v Kloštru ter ruske vojne ujetnike, ki so bili dodeljeni posestvu na Krupi.³³

Z vstopom Italije v vojno se je začelo veliko premeščanje vojaških enot iz Srbije na Soško fronto.³⁴ Namenu je služila tudi belokranjska železnica. Civilni promet je bil popolnoma ustavljen. Skozi Gradac so dober teden vozili vlaki, polni vojaštva. Ob tej priložnosti so ljudje opazili stisko vojakov in jim na železniško postajo prinašali hrano in pijačo.

Zadnji teden julija 1917 se je v Gradcu nastanila 1. kompanija Ldst. J.R. 31/B.I. Vojaki so bili po večini Poljaki in Rusini. Ob maši so cesarsko himno peli v poljskem jeziku. Njihov komandant je bil nadporočnik Robert Volkmann. V Gradcu so bili do 23. 8. 1917, nato pa so bili po vsej verjetnosti premeščeni na soško fronto.³⁵

Ker je bilo odraslih, za delo sposobnih moških vedno manj, je začelo primanjkovati delovne sile. Pomanjkanje se je pokazalo predvsem na večjih posestvih. V pripombah v župni kroniki za leto 1916 je kronist zapisal: »/.../ posest župne nadarbine je obdelana izključno po usmiljenju in naklonjenosti faranov /.../«³⁶

Župnijske njive pod Borštom je preoralo 11 vojaških konj, orači so bili vojaki. Ljudje so jih opazovali z nezaupanjem, saj so hitro opazili, da »ne delajo za svoje«. Še bolj čudno pa se jim je zdelo to, da so sadili zgodnji krompir, ko pa je bil pozni krompir že zdavnaj posajen. Vedelo se je tudi to, da bo letina namenjena v oddajo dunajski mestni občini. Izkazalo se je, da so morali omenjeni krompir konec avgusta res oddati na Dunaj, vendar ga je bilo zaradi hude suše bolj malo.³⁷

Okrajno glavarstvo je februarja 1916 izdalo razglas, s katerim je obveščalo, da za spomladanska poljedelska dela zastonj odstopi za delo potrebno živino in delovno silo.³⁸

23 Arhiv BMM, prepis odgovora šolskega vodstva v Podzemlju vojno oskrbovalnemu uradu, 24. 2. 1916, Podzemelj, neoznačeno.

24 Arhiv BMM, oklic okrajnega glavarstva, Prošnja za slamnate kite za naše vojake na bojnem polju, 20. 1. 1916, Črnomelj, neoznačeno.

25 Bobič, Pavlina (2005). Velika vojna in Slovenci. Ljubljana: Slovenska matica, str. 129.

26 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

27 Prav tam.

28 Bolnica cesarice Elizabete je bila v Novem mestu.

29 Domače in tuje novice, Dolenjske novice, 12. 3. 1915, št. 49, str. 9.

30 Domače in tuje novice, Dolenjske novice, 19. 3. 1915, št. 50, str. 8.

31 Dopisnica, hrani Nenad Jelenič.

32 Rus, Zvonko (1999). Kronika mesta Metlika I, od 12. stoletja do leta 1941. Metlika: Belokranjsko muzejsko društvo, str. 160.

33 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

34 Nečak, Dušan, Repe, Božo (2005). Prelom: 1914–1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni. Ljubljana: Sophia, str. 111.

35 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

36 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

37 Od Kulpe, Domoljub, 31. 8. 1916, št. 35, str. 423.

38 Arhiv BMM, gospodarski odbor za Belo krajino vsem županstvom in setvenim komisijam, 10. 2. 1916, Črnomelj, št. 10.19.0, neoznačeno.

POMANJKANJE DELOVNE SILE JE PRAZNILO ŠOLSKE KLOPI

Kmetje pa so bili do vojnih ujetnikov nezaupljivi, zato pa so toliko bolj izkoristili otroke. Temu primeren je bil tudi šolski obisk. »*Ves pouk je bil ničev in brez smotra, ker so bile klopi večinoma prazne,*« je ob koncu šolskega leta 1915 zapisal podzemeljski nadučitelj Rihard Megušar.³⁹ Razburjen je bil tudi podzemeljski župnik: »*To kar imenujemo sedaj šola je samo še igrača. Otroci so bili na paši z živino notri do božiča /.../*«. ⁴⁰

Stanje je uvidel tudi okrajni šolski svet, ki je 11. 3. 1915 sprejel odlok o skrčenju ali predčasni zaključitvi pouka. Odlok je bil prepuščen v presojo krajevnim šolskim organom in se je nanašal na celoten okraj. Najprej se je za predčasen zaključek šolskega leta izrekel učiteljski zbor, ki je bil seznanjen s potrebami in željami prebivalstva.⁴¹

Nato je zasedal Krajevni šolski svet v Podzemlju. Člani so z velikim zadovoljstvom in olajšanjem sprejeli odlok in mnenje učiteljskega zbora, saj so ugotavljali, da delo brez pomoči otrok, tudi najmlajših, sploh ni več možno: »*/.../ slednji čuvajo deco in dom, oziroma so na paši, medtem, ko večji opravljajo težja dela*«. Soglasno so sprejeli sklep, da se šolsko leto zaključi z zadnjim dnevom marca.⁴²

Toda cesarsko okrajni šolski svet je aprila zavrnil tako predlog učiteljskega zbora kot sklep krajevnega šolskega odbora. Dovoljeno je bilo le krčenje pouka. Krajevni šolski svet se je zopet sestel 25. aprila. Prvi se je oglasil nadučitelj Rihard Megušar in povedal, da je učiteljstvo pripravljeno izvajati pouk v polnem obsegu, sam pa bo glasoval za predlog sveta. Župnik, misleč na mladino v Gradcu, je utemeljeval potrebnost pouka, češ da tamkajšnji otroci nimajo toliko dela na polju. Po daljši razpravi so sprejeli sklep, da ima prvi razred pouk trikrat na teden, drugi in tretji razred pa enkrat tedensko. Isto število dni pouka za prvi in drugi razred je veljalo tudi na vzporednici v Gradcu. Začetek dopoldanskega pouka naj bi se začel ob deveti in ne ob deseti uri, kot so se zaradi jutranje paše zavzemali nekateri člani sveta. Novi urnik je začel veljati 3. maja. Okrnjen šolski pouk je zopet stekel. Šolske klopi pa so bile bolj ali manj prazne.⁴³

Naslednje šolsko leto se je začelo prav tako kot prejšnje 3. novembra, ko je bila glavnina poljskih del opravljena. Krajevni šolski svet je na podlagi odloka c. kr. okrajnega šolskega sveta sprejel sklep, da v tekočem šolskem letu ne bo več šolskih dni, kot jih je bilo v letu 1915. Odločitev je podkrepil z obrazložitvijo: »*Z ozirom na dejstvo, da je letos pomanjkanje delavskih moči še veliko večje, ko lansko leto (vpoklicani so gospodarji od 42–50 leta in 18 letni mladeniči) in ker je tudi delo zaradi deževnega vremena zaostalo, ker je pripoznano, da je podzemeljska občina izključno kmetiškega značaja in se je poleg tega ozrlo tudi na ukaz c. kr. vlade, ki zahteva, da pomagajo kmetovalci tudi onim, ki ne morejo sami obdelovati zemlje, sklenejo vsi člani soglasno, naj ne bo več šolskih dni, kakor jih je bilo v l. 1915 /.../*«. ⁴⁴

Podobne odredbe so bile sprejete tudi v naslednjih dveh letih vojne, s tem da je bil leta 1917 pouk prekinjen zaradi pomanjkanja drv in epidemije črnih koz, leta 1918 pa je šolo za nekaj časa zaprla španska gripa. ⁴⁵

BEGUNCI

Prvi begunci so se v Beli krajini pojavili že konec leta 1914. Na Krasincu pri Brodariču in v gradaškem gradu so se naselile štiri rusinske družine iz Galicije, od koder se je po začetnih porazih in umiku avstro-ogrske vojske začel množičen beg prebivalstva.⁴⁶

S prestopom Italije na stran antante se je že prej prisotno nelagodje prebivalstva še dodatno stopnjevalo. V Beli krajini ni šlo za paniko, ki bi jo povzročil strah pred morebitnim prodorom italijanske vojske. Zaskrbljenost pa so povečali begunci. Ljudje so se srečali z množico ljudi, ki so morali zapustiti kmetu najbolj sveto stvar, to je zemljo, in strah je nalezljiv. Večji begunski val je dosegel občini Gradac in Podzemelj po tem, ko so avgusta 1916 Italijani v 6. soški bitki potisnili avstro-ogrsko vojsko pri Gorici na levi breg Soče.⁴⁷

V Novem mestu delujoča *Posredovalnica za goriške begunce* je tem prek Dolenjskih novic sporočala, da naj zaradi prenapolnjenosti ne prihajajo več v Novo mesto. Priporočali so jim postaje ob belokranjski progi.⁴⁸

39 ZAL NM, f. OŠ Podzemelj, MET 30, kronika 1873–1922, a.e. 1.

40 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

41 ZAL NM, f. OŠ Podzemelj, MET 30, kronika 1873–1922, a.e. 1.

42 Prav tam.

43 ZAL NM, f. OŠ Podzemelj, MET 30, kronika 1873–1922, a.e. 1.

44 ZAL NM, f. OŠ Podzemelj, MET 30, zapisniki krajevnega šolskega odbora 1902–1935, a.e. 4.

45 ZAL NM, f. OŠ Podzemelj, MET 30, kronika 1873–1922, a.e. 1.

46 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

47 Arhiv ŽU Podzemelj, begunci 1914–1918, neoznačeno.

48 Begunci iz Primorskega pozor! Dolenjske novice, 5. 10. 1916, št. 16. str. 1.

Matija Papič iz Geršič je moral doživeti golgoto ob umiku srbske vojske čez s snegom in ledom pokrite albanske gore. Umril je v Draču kot prostovoljec ali vojni ujetnik.⁵²

Med letoma 1932 in 1934 je podzemeljski župnik Andrej Ilc napravil seznam v prvi svetovni vojni padlih in pogrešanih v občinah Podzemelj, Gradac in delno Griblje. Zgovorna je opomba ob robu: »seznam je nepopoln!«⁵³ O tem priča primer Petra Žuniča iz Dobravic, ki je bil za mrtvega razglašen šele leta 1934.⁵⁴

Skupaj je bilo do leta 1934 evidentiranih 41 padlih, pogrešanih ali za posledicami vojne umrlih oseb. Najmanj 68 otrok je ostalo brez očetov.⁵⁵

Nenavadno usodo je doživel Martin Muc iz Primostka. Avgusta 1914 je bi poslan na vzhodno fronto, kjer si je nastrelil prste leve noge. Na okrevanje so ga poslali v Ljubljano. Po vrnitvi na fronto je prebegnil k Rusom, ki so ga internirali v Taškent, od koder je leta 1917 pobegnil. Ker je v Evropi še vedno divjala vojna, je bil načrt sledeč: priti do Mandžurije, od tam v Ameriko in nato nazaj v Evropo. Uspelo se mu je prebiti do rusko-kitajske meje na reki Amur, naprej pa ni šlo. Odpravil se je nazaj proti zahodu in v začetku leta 1924 prišel v Odeso, od koder pa zopet ni mogel domov, ker so države, ki so mejile na Sovjetsko zvezo, v strahu pred širjenjem komunistične propagande tako rekoč nepredušno zaprle svoje meje, saj so oblasti v vsakem človeku, ki je prihajal iz Rusije, videle komunističnega agitatorja. Potovanje v eno od sosednjih držav je bilo možno samo z uradnim potnim listom, ki ga Muc ni imel in ga tudi ni mogel pridobiti, saj Kraljevina SHS in Sovjetska zveza nista imeli diplomatskih odnosov. Državi sta navezali polne diplomatske stike šele 24. 6. 1940. Zato se je odločil, da se bo še enkrat poskusil vrniti prek ZDA, ki pa so ravno takrat zaustavile vsako priseljevanje iz Azije. Tako je obtičal najprej v Harbinu, od koder se je leta 1926 premaknil v Šanghaj, kjer se mu je naslednje leto uspelo vkrcati na ladjo, tako da je prišel v Ljubljano februarja 1927.

Vendar tu zgodbe, ki jo je popisal v delu z naslovom *Skozi Sibirijo*, še zdaleč ni konec. Doma ga je čakalo neprijetno presenečenje: v času njegove odsotnosti so ga razglasili za mrtvega, žena se je ponovno poročila in potem umrla, njegovo imetje in otrok pa sta pripadla ženinemu drugemu možu. V sodnih spisih je sicer ugotovil, da ni nikjer označen kot mrtev, temveč samo kot pogrešan. Kljub temu ni uspel na sodišču doseči ničesar. Umaknil se je v Ljubljano, kjer je začel novo življenje.⁵⁶

ŠPANSKA GRIPA

Vojna vihra se niti ni še prav polegla, ko je Evropi grozila nova nevarnost. Izčrpano prebivalstvo je začela moriti bolezen, ki je prerasla v največjo epidemijo 20. stoletja. Zahtevala je 50 milijonov življenj ali približno petino tedanjega svetovnega prebivalstva, kar je bilo štirikrat toliko, kot je bilo žrtev velike vojne.⁵⁷

V Podzemlju in okolici so se prvi primeri »španice« pojavili konec septembra 1918. Zgodilo se je, da je v enem dnevu umrlo osem ljudi. Kronist je ugotavljal, da je največ žrtev v vaseh, kjer so bile higienske razmere pomanjkljive. Ob koncu leta je zapisal, da so bili v fari tega leta sto trije mrličji, od tega jih je španska bolezen pobrala štiriinštirideset. Bolezen se je umirila nekako do pomladi naslednjega leta.⁵⁸

SKLEP

Z začetkom vojne so se gospodarske razmere začele hitro poslabševati. Povečevanje količine denarja v obtoku je povzročilo inflacijo in skokovito rast cen. Sočasno je začelo vedno bolj primanjkovati osnovnih življenjskih potrebščin. Že leta 1915 so se začele tudi obvezne oddaje (zaplembe) kmetijskih pridelkov in živine. Z mobilizacijo se je tudi na podeželju pojavil problem delovne sile, ki ga je v veliki meri reševala šoloobvezna mladina. Otroci so bili zaradi kmečkih del pogosto odsotni od pouka. Šolsko leto je trajalo nekako od novembra do marca.

Velikih izbruhov javnega nezadovoljstva ali deklaracijskega gibanja na obravnavanem območju ni bilo čutiti. Da pa so bile oblasti pozorne, dokazujejo primeri obsodb ljudi,

52 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj, 1915–1952, neoznačeno.

53 Arhiv ŽU Podzemelj, padli in pogrešani v prvi svetovni vojni, neoznačeno.

54 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

55 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

56 Muc, Martin (1933). *Skozi Sibirijo*. Ljubljana: Vodnikova družba, str. 184–187.

57 Prva svetovna vojna je ostala v spominu Britancev in Francozov, predvsem zaradi žrtev na zahodni fronti, kot velika vojna. Hobsbawm, Eric (2000). *Čas skrajnosti*. Svetovna zgodovina 1914–1991. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, str. 23.

58 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

ki so glasno kritizirali delovanje oblasti. Dodatno je razmere poslabšal prihod beguncev iz zaledja dela jugozahodne fronte, ki je potekal čez del slovenskega ozemlja. Tu je treba poudariti, da so jih ljudje sprejeli na svoje domove z velikim sočutjem. Obračun vojne je bil, po pravilu, krut. Poleg žrtev, invalidov in pogrešanih je kot posledica splošne izčrpanosti prebivalstva svoj davek zahtevala tudi španska gripa.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu, fondi: OŠ Podzemelj in Hranilnica in posojilnica Podzemelj.

Arhiv Belokranjskega muzeja v Metliki. Arhivsko gradivo OŠ Podzemelj, fragmenti.

Arhiv župnišča v Podzemlju:

- Župna Kronika 1915–1973, fragmenti.
- Begunci 1914–1918, fragmenti.
- Padli in pogrešani v prvi in drugi svetovni vojni, fragmenti.
- Osebni arhiv Martina Gregoriča – fragmenti (hranita Anica Gregorič, Nenad Jelenčič).

Časopisni viri

- Dolenjske novice, 1914–1919.
- Domoljub, 1916.

LITERATURA

Dražumerič, Marinka (1988). Gospodarsko življenje v Beli krajini med 1. svetovno vojno. V: Zgodovinski časopis, letnik 42 (1988), št.1, str. 85–102.

Hobsbawm, Eric (2000). Čas skrajnosti. Svetovna zgodovina 1914–1991. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Rus, Zvonko (1999). Kronika mesta Metlike I, od 12. stoletja do leta 1941. Metlika: Belokranjsko muzejsko društvo.

Muc, Martin (1933). Skozi Sibirijo. Ljubljana: Vodnikova družba.

Nečak, Dušan, Repe Božo (2005). Prelom: 1914–1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni. Ljubljana: Sophia.

Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Prva knjiga. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

POVZETEK

Tik pred izbruhom vojne je Belo krajino zajel val optimizma, dosegla jo je namreč železnica in zdelo se je, da je nastopil čas napredka. Kot se je izkazalo kasneje, pa je pridobitev samo še pospešila odlivanje tako materialnih kot človeških virov. Civilna oblast je v imenu države in vojske začela najprej izčrpavati prebivalstvo z obveznimi oddajami pridelka in živine ter z različnimi nabiralnimi akcijami za potrebe vojske. Prva posledica mobilizacije je bilo pomanjkanje delovne sile, ki so jo ljudje, tudi s pomočjo šolskih oblasti, reševali na račun šoloobvezne mladine. Za nameček sta sledili slabi letini, dodatno breme pa je bil prihod beguncev, najbolj množično iz zaledja soške fronte. Posledično je vedno bolj naraščalo tudi nezadovoljstvo, ki ga oblasti proti koncu vojne niso več mogle krotiti. Tudi konec vojne ni prinesel olajšanja. Številni so padli ali bili pogrešani. Za nameček je izčrpano prebivalstvo začela moriti še španska gripa.